

UDK: 327::911.3(4+5)
Biblid: 0025-8555, 72(2020)
Vol. LXXII, br. 1, str. 15–36

Originalni naučni rad
Primljen 14. januara 2020.
Odobren 16. marta 2020.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2001015V>

Da li nam je potrebna promena ključnih geopolitičkih paradigmi?

Nebojša VUKOVIĆ¹

Apstrakt: U radu se istražuje utemeljenost i opravdanost revizije veoma važne konceptijske paradigme koja je decenijama unazad važila kao osnovna premisa u geopolitici kao (sub)disciplini (političke) geografije. Reč je o klasičnoj Mekinder-Spajkmenovoj dihotomiji evroazijskog kopna na središnju/rubnu zemlju (*heartland/rimland*). U okolnostima klimatskih promena i globalnog otopljanja, autor analizira da li povlačenje leda sa Arktika poništava ili makar relativizuje utemeljenost koncepcije Helforda Mekindera o središnjoj zemlji kao svojevrsnoj evroazijskoj „strategijskoj tvrđavi”, koja takav status duguje i postojanju „bele barijere” (većitog leda) na krajnjem severu planete. Na ovu nedoumicu nadovezuje se teza američkog geopolitičara Nikolasa Spajkmana o presudnoj važnosti rubne zemlje Evroazije u globalnom nadmetanju velikih sila. Autor ispituje opravdanost hipoteze o podeli geopolitike na tzv. klasičnu (odnosno ledenu) i post-ledenu (odnosno onu koja postaje relevantna nakon delmičnog ili možda čak potpunog povlačenja leda sa Arktika). Autor zaključuje da je preuranjeno odbacivanje ključnih paradigmi klasične geopolitičke misli u narednih deceniju i po (najmanje), jer se najočitija manifestacija klimatskih promena – povlačenje leda sa Arktika – još uvek najviše odnosi na pozno leto, dakle, na relativno kratak deo kalendarske godine, i jer se narednih decenija ne može očekivati da Severni ledeni okean bude sličan drugim akvatorijama u svetu, što je ključna pretpostavka da se spomenute paradigme dovedu u pitanje.

Ključne reči: Arktik, geopolitika, Evroazija, Halford Mekinder, Nikolas Spajkman, klimatske promene.

¹ Autor je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: nebojsa@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine”, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Evroazija u percepciji Mekindera i Spajkmana

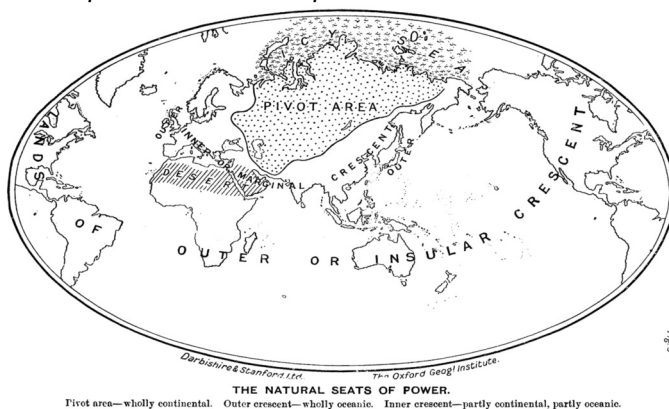
S obzirom da je u našoj, a pogotovo u stranoj stručnoj i naučnoj literaturi, objavljeno mnoštvo članaka i monografija, u celosti ili delimično posvećenih opusu Helforda Mekindera (Halford J. Mackinder) i Nikolasa Spajkmana (Nicholas J. Spykman), kratkom opisu i objašnjenju njihovih osnovnih postavki biće posvećeno onoliko prostora koliko je dovoljno za taj zadatak. Britanac Mekinder (1861–1947) bio je poznati (po nekim mišljenjima i najznačajniji) teoretičar i pisac iz oblasti geopolitike, čiji je „autorski pečat“ najviše uočljiv i prepoznatljiv u koncepcijama stožernih ili središnjih oblasti Evroazije, čije posedovanje ili dominacija nad njima omogućavaju presudan uticaj na svetsku politiku i globalni odnos snaga. U predavanju od 1904. godine, „Geografski stožer istorije“ (*The Geographical Pivot of History*), Mekinder je po prvi put obznanio tezu o stožernoj oblasti Evroazije koja njenom posedniku omogućava privilegovan (geo)politički i strategijski položaj u planetarnim razmerama i stvara preduslove za sticanje i održavanje globalne dominacije. Deleći svetsku istoriju na pre-Kolumbovu, Kolumbovu i post-Kolumbovu epohu, Mekinder je zapazio da su u prvoj epohi prevlast u Evroaziji imali narodi i kulture sa osloncem na kopno, pre svega različiti nomadski narodi (poput Huna, Avara ili Mongola), koji su iz Azije preko nizijâ istočne Evrope nadirali i pustošili delove centralne i zapadne Evrope. Sistem evropskih srednjovekovnih kraljevina i kneževina se ipak održao, što odbijanjem invazija, što apsorpcijom napadača (slučaj Mađara), pa od kraja 15. veka i otkrića Novog sveta, započinje era dominacije zapadnoevropskih naroda, koji posredstvom vojnih i komercijalnih poduhvata i osnivanjem prekomorskih kolonija stiču nespornu prevlast planetarnog doseg. Mekinder je smatrao da je sa krajem 19. veka i okončanjem velikih geografskih otkrića – kada više nema u perspektivi nepoznatih i „varvarima“ naseljenih zemalja koje bi se mogle osvojiti i kolonizovati – svet ušao u post-Kolumbovu epohu, koja podrazumeva „zatvoren politički sistem“ „svetskog opsega“ (*world-wide scope*).² U „zatvorenom“ sistemu mogući su skoro isključivo sukobi između „civilizovanih“ država i naroda oko spornih teritorija i poseda.

Tokom Kolumbove epohe, jedna sila u središtu Evroazije – Rusija – postepeno je konsolidovala geopolitički status i pomerila vlastite državne granice, uporedničkim smerom, od okeana do okeana (od Baltika tj. Atlantskog okeana do Tihog okeana), ovladala je najvećim delom severne fasade Evroazije (obalnim prostorom kojeg zapljuskuju vode Severnog ledenog okeana), dok je južne granice uspostavila preko

² Halford John Mackinder, “The Geographical Pivot of History”, *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4, 1904, p. 422.

i duž pustinja, polupustinja i teško prohodnih planinskih lanaca. Najveći deo ruske carevine 1904. godine, kada je Mekinder držao svoje predavanje, činila je, kako ju je on nazvao, tzv. stožerna oblast (*pivot area*), odnosno centar i sever Evroazije, bez dostupnog vodenog (rečnog) puta ka okeanima, površine preko 23 miliona km². Istočno, južno i zapadno od ove središnje zemlje (*Heartland*) nalaze se rubni regioni (*marginal regions*), poređani u širokom luku (*ranged in a vast crescent*), i dostupni pomorcu (*accessible to shipman*), navodio je Mekinder.³ Stožerna oblast obuhvata, iz perspektive savremene političke geografije, skoro celokupni azijski deo Ruske Federacije, srednjoazijske republike bivšeg SSSR-a, Avganistan, najveći deo Irana, i krajnji zapad Kine. Njena izrazita strategijska odlika (preimućstvo) jesu vrlo jake prirodne granice. Mekinder se pitao, nije li stožerni region svetske politike upravo ta prostrana oblast Evroazije, koja je nedostupna brodovima, ali je u prošlosti bila otvorena za konjičke nomade i danas samo što nije prekrivena železničkom mrežom. Posebno važan aspekt Mekinderovog predavanja, jeste njegova predstava stožerne oblasti kao strategijskog utvrđenja kojeg sa severa štiti (sprečava mu lagan pristup) zona večitog leda – Severni ledeni okean ili „bela barijera”. Kada je nakon okončanja Prvog svetskog rata, Mekinder publikovao svoju najznačajniju studiju „Demokratski ideali i realnost: studija politike rekonstrukcije” (*Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*), skoro svi ključni koncepti njegovog predavanja iz 1904. godine doživće makar male korekcije, ali percepcija krajnjeg severa evroazijskog kopna ostaće neizmenjena – „bela barijera” i dalje je predstavljala pouzdani „štit” stožerne oblasti.

Mapa 1: Mekinderov prikaz stožerne oblasti⁴

³ Ibid., p. 431.

⁴ Mapa je reprodukovana iz: Halford John Mackinder, "The Geographical Pivot of History", op. cit., p. 435.

U studiji od 1919. godine, Mekinder koncept stožerne oblasti zamenjuje pojmom središnje zemlje ili hartlanda (*heartland*), koji pored stožerne zemlje obuhvata, kako kaže, zarad svrhe strategijskog mišljenja, „Baltičko more, plovni srednji i donji Dunav, Crno more, Malu Aziju, Jermeniju, Persiju, Tibet i Mongoliju”.⁵ Prema mišljenju Hansa Vejgerta (Hans W. Weigert), poznatog političkog geografa i delom Mekinderovog savremenika, središnja zemlja Evrope i Azije od 1918. godine ima suštinski iste granice kao i Mekinderova stožerna oblast od 1904. godine.⁶ Na Mapi 2, Mekinder je šrafirao regione koje su „priključeni” stožernoj oblasti od 1904. godine (suštinski posmatrano, reč je o istočnoj i centralnoj Evropi, kao i Maloj Aziji). I središnja zemlja odlikuje se onom ključnom predispozicijom koja je pripisana stožernoj oblasti, što dobro sumira profesor Vejgert, koji kaže da hartlend kao strategijski koncept uključuje sve regione koji mogu biti uskraćeni pomorskoj sili (*all regions which can be denied sea power*).⁷ Iz pretpostavljenog značaja središnje zemlje, Mekinder je izveo znamenit deduktivan zaključak da onaj ko vlada Istočnom Evropom (praktično „kapijom” hartlanda) vlada i samim hartlendom; da vladavina hartlendom omogućava dominaciju nad svetskim ostrvom (evro-azijsko-afričkim kopnom); i konačno, da vladanje svetskim ostrvom omogućava dominaciju nad svetom.

Mapa 2: Mekinderov prikaz središnje zemlje (*heartland*)
– proširene stožerne oblasti V⁸

⁵ Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Henry Holt and Company, New York, 1919, p. 135.

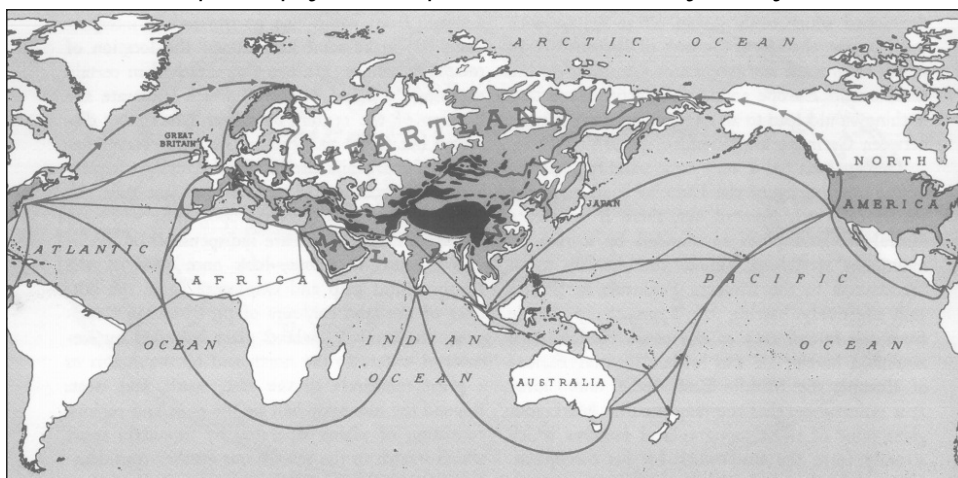
⁶ Hans W. Weigert, „Heartland Revisited”, in: Hans W. Weigert, Vilhjalmur Stefansson, Richard Edes Harrison (eds), *New Compass of the World: A Symposium on Political Geography*, The Macmillan Company, New York, 1949, p. 83.

⁷ *Ibid.*, p. 84.

⁸ Mapa je reprodukovana iz: Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, op. cit., p. 130.

I u ovoj Mekinderovoj koncepciji od 1919. godine neupitna je činjenica postojanja „bele barijere” koja onemogućava pristup i penetraciju u središte ili „tvrđavu” Evroazije. Još tokom Mekinderovog života, njegovo učenje biva delimično osporeno i nadograđeno (modifikovano) u studijama američkog geopolitičara holandskog porekla Nikolasa Spajkmana (1893–1943) – „Američka strategija u svetskoj politici” (*America’s Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*) od 1942. godine, i u „Geografiji mira” (*The Geography of the Peace*) od 1944. godine. Spajkman ne poriče postojanje velike kopnene mase koja je teško dostupna pomorskoj moći i ona je u njegovoj percepciji približne veličine, preciznije, nešto manja od Mekinderove stožerne oblasti od 1904. godine. Međutim, prema njegovom mišljenju, posedovanje ove oblasti nema presudan značaj u svetskoj politici kako je to Mekinder smatrao. Istinsko središte moći, tvrdio je Spajkman, leži u rubnim oblastima evroazijskog kopna, kontinuiranoj zoni koja „obavija” kopneno jezgro Evroazije, dok je istovremeno izložena uticaju pomorskih sila. U studiji od 1942. godine, Spajkman oblast naziva velikom koncentričnom tampon zonom (*a great concentric buffer zone*), koja obuhvata zapadnu i centralnu Evropu, Bliski istok, Tursku, Iran, Avganistan, Tibet, Kinu, istočni Sibir i tri poluostrva – Arabiju, Indiju i Burmu-Sijam.⁹

Mapa 3: Spajkmanov prikaz rubne i središnje zemlje¹⁰

⁹ Nicholas Spykman, *America’s Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1942, p. 181.

¹⁰ Mapa je reprodukovana iz: Nicholas Spykman, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1944, p. 38.

Kasnije, u posthumno objavljenoj „Geografiji mira”, ova oblast će steći svoje definitivno ime – rubna zemlja ili rimlend (*rimland*). Prema Spajkmanovom mišljenju, onaj ko kontroliše rubnu zemlju upravlja Evroazijom, a ko upravlja Evroazijom kontroliše sudbinu sveta.¹¹ Spajkman je ovaj zaključak izveo ne samo pod uticajem dešavanja tokom Drugog svetskog rata, kada Nemačka kao jedna od sila rubne zemlje pokušava da na bojnopolju (po drugi put!) izvojeva globalnu dominaciju, već i usled očiglednih činjenica koje se tiču demografskog potencijala, privrednih mogućnosti i kulturnog i civilizacijskog nasleđa naroda i država na rubovima Evroazije. Danas, nesumnjivo, pojedine države evroazijskog oboda, poput Kine ili Indije, ili blokovi država, kao što je Evropska unija, značajno ili čak u pojedinim domenima presudno utiču na, kako bi rekao Spajkman, sudbinu sveta. Ni Spajkman ne dovodi u pitanje postojanje „bele barijere” na krajnjem severu Zemljine kugle, iako primećuje da pojava vazdušne moći u određenoj meri relativizuje njenu nepristupačnost za saobraćaj i vođenje vojnih operacija.¹²

U ne tako dugoj istoriji geopolitike, koncepcije o geostrategijskom primatu hartlenda odnosno rimlenda, često objedinjenih u tzv. H-R (hartlend-rimlend) teoriju, predstavljaju verovatno najznačajnije i najuticajnije teze u vezi kojih se još uvek vode diskusije i sporovi. Poznati strateški mislilac Kolin Grej (Colin S. Gray) smatra da je Mekinderova teorija izdržala napade kritičara veoma dobro, da je njegova geopolitika superioran primer velike teorije i da se stožer-hartlend teorija pokazala dovoljno tačnom tokom 20. veka, te da nastavlja da bude relevantna i u 21. veku.¹³ Grej se ne ustručava da Mekindera kvalifikuje kao prvog i do danas najvećeg geopolitičkog teoretičara.¹⁴ Prema njegovom čvrstom ubeđenju, ni vazдушna moć, ni nuklearno oružje, ni tehnologija generalno, ni predviđeno iščezavanje (velikih) ratova, niti globalizacija koju predvodi informatička tehnologija, nisu fatalno naudili stožer-hartlend teoriji, „barem ne još”.¹⁵ Ako relativizaciji ili marginalizaciji Mekinderove teorije nije značajnije doprineo čovek sa svim epohalnim izumima, kako to tvrdi Grej, da li će više uspeha imati Priroda (klimatske promene)? Mogu li globalno otopljanje i topljenje arktičkog leda da „otvore” negostoljubivi sever Evroazije za (ne)nasilnu penetraciju (projekciju pomorske moći) u njeno središte iz pravca Arktika? Da li bi sa „otključavanjem” Arktika središnja

¹¹ Ibid., p. 43.

¹² Ibid., p. 17.

¹³ Colin S. Gray, “In defence of the Heartland: Sir Halford Mackinder and his critics a hundred years on”, in: Brian W. Blouet (ed.), *Global Geostrategy: Mackinder and defence of the West*, Frank Cass, London & New York, 2005, p. 19.

¹⁴ Ibid., p. 32.

¹⁵ Ibid., p. 24.

zemlja prestala da bude, kako ju je nekada Mekinder definisao, „najveća prirodna tvrđava na Zemlji”? Da li bi severni obalni prostor Evroazije onda postao deo rimlenda? Da li bi se na temelju globalnih klimatskih promena i uklanjanja „bele barijere” i definitivnog obesmišljavanja Mekinderove koncepcije mogla da se formuliše nova klasifikacija/periodizacija geopolitičkih učenja, u suštini izražena kroz dihotomiju „ledena” (do otpočinjanja procesa globalnog otopljanja) i „postledena” geopolitika (od početka velikih klimatskih promena)? Sve su ovo pitanja koja se neizostavno nameću kada se klasične geopolitičke koncepcije pokušaju kritički sagledati u kontekstu očiglednih i nesumnjivih klimatskih promena.

Osnovnu tezu ovog rada čini stav da očigledne klimatske promene, koje se najdalekosežnije manifestuju kroz topljenje ledenog pokrivača na Arktiku, još uvek nisu takvog obima i intenziteta da bi središnju zemlju Evroazije učinile stratezijski ranjivom sa severnog pravca u punom obimu (tokom čitave kalendarske godine), makar u srednjoročnom periodu (oko 12 godina) i da su, stoga, „klasične” geopolitičke klasifikacije Helforda Mekindera i Nikolasa Spajkmana i dalje validne u tom istom vremenskom okviru. Takođe, pomoćne teze čine tvrdnje da, samim tim, Ruska Federacija ne može da u navedenom periodu (najmanje) postane maritimna sila rimlenda, te da je još uvek preuranjeno uvođenje periodizacije geopolitike na „ledenu” i „post-ledenu”.

Klimatske promene, polarni pojas i mogućnost revizije postavki klasične geopolitke

U srpskoj geopolitičkoj misli, koliko je piscu ovog rada poznato, prvi autor koji je inicirao pitanje eventualne revizije klasičnih geopolitičkih teorija, u svetlu tekućih klimatskih promena i globalnog otopljanja, jeste Dušan Proroković. Govoreći o posledicama topljenja arktičkog leda na globalnu geopolitiku, Proroković tvrdi da „dosadašnje klasifikacije geopolitičkih (makro)regiona Mehena, Mekindera, Spajkmana i Koena postaju u velikoj meri prevaziđene, a njihove teorije moraju biti preispitane i dopunjene”.¹⁶ Takođe, Proroković predviđa da sa topljenjem arktičkog leda hartlend „više neće predstavljati kontinentalnu celinu, sa severne strane okovanu ledom, već će njegov severni sektor biti vitalan deo, posredstvom koga će dobiti nesmetan pristup Svetskom moru”.¹⁷ Drugim rečima, hartlend „dobija

¹⁶ Dušan Proroković, „Geopolitika Arktika: ka novom odnosu talasokratije i telurokratije”, u: Milomir Stepić (ur.), *Svet i nove geopolitičke paradigme*, Institut za političke studije, Beograd, 2017, str. 307.

¹⁷ Ibid., str. 308.

direktan pristup Svetskom okeanu, pa je i funkcija rimlenda ograničena (...).¹⁸ Kao što može da se primeti, Proroković interpretira uzročno-posledičnu vezu između klimatskih promena (topljenje leda) i preobražaja geopolitičkog statusa severa i centra evroazijske kopnene mase na jedan kategorički, linearan način. Istini za volju, Prorokovićevo „radikalno” viđenje sudbine klasičnih geopolitičkih teorija u kontekstu klimatskih promena nije usamljeno. Prema mišljenju Kejtlin Antrim (Caitlyn L. Antrim), geopolitika 21. veka razlikovaće se od one iz 19. i 20. veka zato što će usled povećane pristupačnosti Arktika, njegovih energetskih i mineralnih resursa, novih mogućnosti za ribolov, skraćene pomorske rute i pristupa rekama koje teku ka severu (reč je o aspektu središnje zemlje koji je baš Mekinder naglasio), Rusija postati maritimna zemlja, te tako više neće moći da bude podložna izolaciji ili okruživanju.¹⁹ Štaviše, smatrala je ova američka autorka, u novoj geostrategiji, uzrokovanoj promenama na Arktiku, Rusija će preuzeti ulogu jedne od „maritimnih sila rimlenda”, dok će ruski Arktik postati nov geografski stožer.²⁰ Prema mišljenju Skota Borgersona (Scott Borgerson), globalno otopljanje od Arktika postepeno stvara „epicentar industrije i trgovine, sličan Sredozemnom moru”.²¹ Ipak, postavlja se pitanje, može li taj ceo klimatsko-političko-(geo)strategijski proces tako jednostavno, linearno i kategorički da se anticipira i interpretira.

Mekinderov pristup ima, pre svega, geostrategijski karakter i osnovno svojstvo „stožera”, pored dobrog položaja u planetarnim okvirima, jeste postojanje „jakih” prirodnih granica koje doprinose njegovoj slaboj ili minimalnoj ranjivosti na operativno-strategijskom nivou. Stoga se postavlja pitanje da li globalno otopljanje na kardinalan način menja bitne odlike Mekinderovih kategorija, pre svega hartlenda, i zahteva li to reviziju klasične geopolitičke misli, čiji je jedan od osnovnih stubova upravo hartlend/rimlend teorija.

Jedna činjenica je nesporna – arktički led se topi znatno više nego ranijih decenija. U stručnoj javnosti navode se različite interpretacije tog fenomena, ali je nesumnjivo utvrđeno da se gubitak morskog leda može pripisati kombinaciji atmosferskog otopljanja i prilivu toplije vode iz severnog Atlantika u arktički basen.²² Topljenje je naročito prisutno tokom poznog leta. U periodu od 1978. do

¹⁸ Ibid., str. 307.

¹⁹ Caitlyn L. Antrim, “The Next Geographical Pivot: The Russian Arctic in the Twenty-first Century”, *Naval War College Review*, Vol. 63, No. 3, 2010, pp. 15–16.

²⁰ Ibid., p. 16.

²¹ Scott Borgerson, “The Coming Arctic Boom: As the Ice Melts, the Region Heats Up”, *Foreign Affairs*, Vol. 92, No. 4, July–August, 2013, p. 78.

²² Shawn J. Marshall, “From White to Blue: The Shrinking Arctic Cryosphere”, in: Hooman Peimani (ed.), *Energy Security and Geopolitics in the Arctic*, World Scientific Publishing, Singapore, 2013, p. 26.

2000. godine, prosečna površina pod ledom u arktičkoj oblasti tokom avgusta i septembra bila je oko 5,4 miliona km², da bi se tokom perioda 2000–2010. smanjila na 4,2 miliona km², i takav se trend nastavlja.²³ Postoje različite prognoze (ekstrapolacije) koje se tiču definisanja godine ili kraćeg perioda (nekoliko godina) kada će tokom leta (pre svega tokom avgusta i septembra) akvatorija Severnog ledenog okeana uz evroazijsko kopno biti potpuno oslobođena od leda i tako sasvim bezbedna za intenzivan pomorski saobraćaj. Te procene se razlikuju u znatnom rasponu.²⁴ Ipak, i pored izvesnosti da će se to desiti u narednim decenijama, takođe je izvesno da će Severni ledeni okean u doglednoj budućnosti biti najvećim delom godine pokriven ledom (procene o njegovoj debljini variraju).²⁵ Pristalice teze o „preobražaju” arktičke oblasti često previđaju, i pored nesporne činjenice globalnog otopljanja koja se naročito manifestuje na krajnjem severu planete, da Sunce ne zagreva podjednako sve delove Zemlje i da će i nadalje sunčevi zraci padati na polarnu oblast vrlo koso ili je uopšte neće obasjavati, što znači i u buduće njeno vrlo slabo zagrevanje, odnosno prisustvo stalnog snega i leda u pojedinim sektorima.²⁶ Konačno, ne može da se isključi ni mogućnost pojave dugih i izuzetno hladnih zima, koje mogu makar privremeno i delimično da tekuće procese i trendove zaustave i modifikuju. Tokom samo jedne oštre zime (2008–2009), područje morskog leda i područje rasporeda starijeg leda (*area of distribution of old ice*), povećali su se za čak 611.000 km².²⁷ Led se u tom periodu proširio po Laptevskom, Istočno-sibirskom i Čukotskom moru, pa su svi glavni prolazi na Severnom morskome putu bili blokirani.

Saobraćaj po ruti Severnog morskog puta je u nekim aspektima povoljniji od onog koji se odvija kroz Suecki kanal (pre svega, znatno kraće vreme plovidbe). Ipak, postoji i niz nedostataka u poređenju sa konkurentskom rutom kroz Indijski okean – plovila koja se konstruišu za upotrebu po arktičkoj akvatoriji su skuplja, a ona koja nisu specijalno konstruisana moraju se adaptirati što takođe zahteva dodatna novčana ulaganja; obalska infrastruktura tek treba da se u punoj meri

²³ Ibid., p. 30.

²⁴ Ibid., p. 32. U istoj publikaciji, pojavljuje se i podatak o tome da bi Arktik mogao biti bez leda tokom leta između 2050. i 2080. godine (p. 3). Procene koje se tiču tog fenomena stalno se ažuriraju i ponovo analiziraju.

²⁵ Ibid., p. 32.

²⁶ O toplotnim pojasevima i Sunčevom obasjavanju polarnih ili hladnih pojaseva videti u: Tomislav L. Rakićević, *Opšta fizička geografija*, Naučna knjiga, Beograd, 1981, str. 81–82.

²⁷ Vyacheslav Mikhailovich Makeev, “Possible Changes to the Russian Arctic Environment under the Influence of Natural and Anthropogenic Factors”, in: Hooman Peimani (ed.), *Energy Security and Geopolitics in the Arctic*, World Scientific Publishing, Singapore, 2013, p. 73.

razvije, posebno sredstva veze i praćenja i dok se to ne desi, plovidba u arktičkim vodama biće rizičnija nego po drugim akvatorijama; konačno, cena tranzita kroz Suecki kanal još je konkurentna ceni pratnje i usluge ledolomaca kroz Severni morski put.²⁸ U skladu sa ovim okolnostima, procenjuje se, da će pomorski saobraćaj uz severne obale Evroazije biti tek sezonska alternativa Sueckom kanalu i da će imati sirovinsku orijentaciju.²⁹ U poređenju sa periodom kada je Mekinder publikovao dela citirana u ovom radu (1904–1919), i tako limitiran pomorski saobraćaj po morima Severnog ledenog okeana predstavlja epohalan pomak, ali ostaje pitanje da li je to dovoljno kako bi njegova koncepcija stožera/središta zemlje bila definitivno prevaziđena ili odbačena. Već se u decenijama nakon Drugog svetskog rata napredak vojne tehnologije u vidu pojave i upotrebe nuklearnog oružja, strategijskih bombardera, balističkih i krstarećih raketa opasno nadvio nad Mekinderovom teorijom, preteći da je sasvim relativizuje, jer je bilo očigledno da nikakve prirodne – reljefne, hidrografske ili klimatske – prepreke ne mogu da zaštite objekte, kao ni ljude, na teritoriji središnje zemlje od udara sa distance visokotehnološkim oružjem. Pojedini autori, poput Pola Klavala (Paul Claval), govorili su o trijumfu nuklearne geostrategije. Analizirajući stanje duha među vojnom i političkom elitom velikih sila (prvenstveno SAD) posle 1945. godine, Klaval navodi da odluka (u ratu) pripada onom ko raspolaže sa atomskom bombom i da statički pristup geografskoj stvarnosti, na kome se zasnivao dobar deo političke geografije i geopolitike do Drugog svetskog rata, gubi na vrednosti.³⁰ Ipak, analizirajući strategijske koncepcije obe supersile tokom druge polovine prošlog veka, Klaval je konstatovao, da je potreba raspoređivanja lansirnih rampi blizu neprijatelja, nanovo aktuelizovala suprotstavljanje hartlenda i rimlenda, bez menjanja njegovog smisla.³¹ Dakle, bez obzira na razvoj savremenih borbenih sistema i njihovu sposobnost da dejstvuju uprkos prirodnim preprekama, Mekinderova koncepcija, kako je to tvrdio i Kolin Grej, ostala je i dalje relevantna.

Postoji još jedna fizičko-geografska činjenica koja u određenoj meri relativizuje osnovne pretpostavke delegitimizacije Mekinderove teorije. I kada bi se najveći deo arktičkog leda ili čak celokupan led otopio, bez bitnijih globalnih posledica na

²⁸ Ю.Ф. Лукин, „Северный морской путь в условиях геополитической и экономической нестабильности: история и современность”, u: С. Ю. Козьменко, В. С. Селин, А.Н. Савельев, А. А Щеголькова (ур.), *Северный морской путь: развитие арктических коммуникаций в глобальной экономике „Арктика-2015”*, МГТУ, Мурманск, 2015, str. 46.

²⁹ Ibid.

³⁰ Paul Claval, *Geopolitica e geostrategia. Pensiero politico, spazio, territorio*, Zanicheli, Bologna, 1996, p. 74.

³¹ Ibid., p. 96.

Zemlji (što je nemoguće), dakle, čak i kada bi arktička akvatorija i evroazijsko kopno uz nju u potpunosti postali nalik drugim okeanima i primorjima, na severnom sektoru „središnje zemlje” postoji još jedan zaprečni pojas koji u znatnoj meri otežava (ne)vojnu penetraciju u njega. Močvare i močvarna zemljišta na teritoriji Ruske Federacije zauzimaju oko dva miliona km².³² Ta močvarna teritorija uglavnom prati obalni pojas uz Severni ledeni okean i proteže se po dubini u samo središte Mekinderove stožerne oblasti. Na teritoriji zapadnog Sibira močvare zauzimaju i do 50% površine, i to je najveći močvarni region u svetu.³³ Samo jedna – Vasjuganska močvara zauzima 53.000 km², što je više od celokupne teritorije npr. Bosne i Hercegovine. Ovako prostrane močvarne površine znatno otežavaju izvođenje krupnih vojnih operacija kopnenog karaktera i projektovanje i podizanje infrastrukture koja bi bila neophodna za mirnodopsku ekspanziju i penetraciju sa arktičkog pravca u središte Evroazije.

Kada je Mekinder analizirao geostrategijski položaj i geografske odlike stožera (1904), odnosno središnje zemlje (1919), njegov zaključak se uz manje varijacije svodio na sledeći stav: iz tog središta (stožera) moguće su kopnene invazije ka svim pravcima (kao i iz svih pravaca ka njemu, izuzev severnog); međutim, usled jakih prirodnih granica (između ostalog i arktičkog leda) on je duž celog svog perimetra zaštićen od penetracije pomorskih sila. Na tragu toga, sličnu eksplikaciju izvodi i Beri Skot Zelen (Barry Scott Zellen), prema kojem je Mekinderov hartlend imun na penetraciju pomorske moći, pa je tako definisano srce strategijske kopnene moći, odnosno geofizička kičma imperijalne ruske i docnije sovjetske moći.³⁴ Prema Zelenovoj interpretaciji Mekinderovog učenja, upravo zaleđeni Sever odvaja središnju zemlju od pomorske moći i Arktik predstavlja jedan od ključnih delova pojasa širokih prirodnih branâ koje štite i izoluju hartlend.³⁵ Kroz noviju istoriju, smatra Zelen, Severni ledeni okean (Arktik) je strategijski gledano više funkcionisao kao pustinja a manje kao okean, razdvajajući ideološke rivale – Zapad i Istok – poput Sahare koja je delila hrišćanski i animistički jug od islamskog severa Afrike.³⁶

Mekinder je, verovatno, razmišljajući o neranjivosti hartlenda, imao u vidu mogućnost izvođenja amfibijske operacije strategijskog nivoa, dakle napadne operacije kombinovanih pomorskih, kopnenih (u savremenim uslovima

³² *География России*, Издательство Энциклопедия, Москва, 2008, стр. 120.

³³ Ibid.

³⁴ Barry Scott Zellen, *Arctic Doom, Arctic Boom: the Geopolitics of Climate Change in the Arctic*, ABC CLIO, Santa Barbara (CA), 2009, p. 30.

³⁵ Ibid., p. 34.

³⁶ Ibid., pp. 142–143.

vazduhoplovnih, kao i raketnih snaga) *sa mora protiv ostrva i obale* i docnije razvijanje desantiranih sastava po dubini teritorije stožerne oblasti, odnosno središnje zemlje. Fenomen topljenja leda u polarnom pojasu otvara u budućnosti mogućnost izvođenja takve operacije, ali, suštinski, u vrlo limitiranim okvirima: samo u pozno leto i samo na uskim sektorima severnog obalskog pojasa Evroazije usled konfiguracije terena i nepostojanja razvijene infrastrukture. Na taj način se dodatno smanjuju inače vrlo limitirane opcije za realizaciju iznenađenja na strategijsko-operativnom nivou u savremenom ratu (usled vrlo razvijene mreže zemaljskog i satelitskog izviđanja i osmatranja). Takođe, arktičko nebo je ispunjeno prirodnim fenomenima poput polarne svetlosti ili elektromagnetne bure koji mogu da „priguše” komunikacije i odbrambene sisteme.³⁷ S obzirom na ogromnu važnost koju u izvođenju savremenih borbenih operacija imaju komunikacije, sistem veze, sredstva izviđanja i osmatranja, jasno je da je reč o značajnoj prirodnoj zapreci. Tako, pored vidljivih barijera naspram moguće invazije sa severa, „središnju zemlju” štite i nevidljive ali mestimično vrlo delotvorne prepreke u atmosferi.

U mirnodopskom (civilnom) smislu, penetracija iz pravca polarnog pojasa u dubinu evroazijskog kopna, posredstvom eksploatacije energetske resursa i (ne)metala, izgradnje infrastrukture, razvoja trgovine i komunikacija, u okviru jednog ili više velikih investicionih ciklusa koje bi pokrenule zapadne, dakle *pomorske sile*, i u slučaju nastavka tekućih klimatskih trendova ili čak njihovog ubrzavanja, ne bi bila jednostavna i lako izvodljiva. Pored pomenutih ogromnih močvarnih površina koje znatno umanjuju prohodnost teritorije pravcem sever–jug, neznatan je broj saobraćajnih komunikacija – drumskih i železničkih meridijanskim pravcem, sa juga ka arktičkoj fasadi Ruske Federacije. Usled toga, bilo kakva penetracija, mirnodopska (što podrazumeva duži period) ili vojnog karaktera, teško je izvodljiva i skopčana je sa velikim izdacima (ako je civilne prirode) i logističkim potrebama (ako je u pitanju vojni poduhvat). Čak i kada bi se najveći deo teretnog saobraćaja prebacio na velike i plovne sibirske reke (Ob, Irliš, Jenisej, Lena), to ne bi bila dovoljna supstitucija za drumski i železnički transport, jer bi taj saobraćaj opet bio sezonskog karaktera usled pojave leda tokom većeg dela godine na Arktiku i na samim rekama (doduše taj period je sve kraći), posebno u polarnom i subpolarnom pojasu i takođe bi zahtevao znatna dodatna ulaganja.

U pojedinim situacijama, i netaknutost prirode, odnosno odsustvo jačeg antropogenog pritiska na nju (nedostatak komunikacija, slaba naseljenost, nesistematska eksploatacija prirodnih bogatstava, nepostojanje intenzivne poljoprivredne proizvodnje), mogu da predstavljaju značajnu barijeru (ne)nasilnom

³⁷ Oran R. Young, “The Age of the Arctic”, *Foreign Policy*, No. 61, Winter 1985–1986, p. 165.

prodiranju alohtone sile na teritoriju jedne države, naroda ili civilizacije. Stoga se opravdano postavlja pitanje u kojoj situaciji/periodu Mekinderova koncepcija može da bude suštinski revidirana u kontekstu globalnog otopljavanja i posledica koje ono izaziva na Arktiku.

Opovrgavanje Mekinderove koncepcije evroazijskog stožera ili središnje zemlje, moguće je ukoliko se u narednih par decenija (20 do 25 godina) paralelno bude odvijalo nekoliko procesa. Pre svega, neophodno je da se trend topljenja leda nastavi takvim tempom, da pre 2050. godine, ako ne celokupna akvatorija onda makar njen preovlađujući deo južno od 80° severne širine bude bar većim delom kalendarske godine sa manjim prisustvom leda. Tek u takvim okolnostima, morâ u koja zapljuskuju severne obale Evroazije počinju da liče na druge akvatorije i postaju dostupna za realizaciju krupnih amfibijskih operacija koje bi eventualno bile izvođene sa ciljem nasilnog prodiranja u hartlend. Istovremeno, bilo bi moguće odvijanje intenzivnog pomorskog saobraćaja po Severnom morskom putu tokom čitave ili preovlađujućeg dela godine, pa bi se samim tim stvorile pretpostavke i za nevojnu (ekonomsku) penetraciju pomorskih sila u Evroaziju sa severnog pravca. Paralelno sa otapanjem leda na okeanu, na severnom sektoru evroazijskog kopna trebao bi da se produži i pojača trend povišenja srednjih godišnjih temperatura. Konačno, sa ovim prirodnim procesima, tokom naredne dve decenije, Ruska Federacija bi trebalo da izgradi makar nekoliko saobraćajnica meridijanskim smerom koje bi povezale severnu obalu Evroazije (naselja sa lukama i terminalima) sa nutrinom stožerne oblasti, odnosno središnje zemlje. Tek nakon ispunjenja svih ovih navedenih uslova, Mekinderova koncepcija je sazrela za reviziju, odnosno za definitivno odbacivanje.

U odgovoru na pitanje kada će se steći gore navedene ili njima slične prilike – a u međunarodnoj naučnoj zajednici sve je manje nedoumica da li će se globalno otopljavanje sa svim pratećim fenomenima nastaviti – glavnu reč ima fizička geografija sa svojim (sub)disciplinama.³⁸ U vrlo konzervativnoj proceni Arktičkog saveta (*Arctic Council*) prognozirano je pre jedne decenije da će sezona plovidbe po Severnom morskom putu trajati od 90 do 100 dana tek oko 2080. godine.³⁹ Po drugoj, nešto starijoj ekspertizi, već 2050. godine po ruti Severnog morskog puta

³⁸ U akademskoj zajednici posvećenoj izučavanju Arktika i Antarktika uobičajen je stav da će polarni regioni biti značajno drugačiji u budućnosti u poređenju sa sadašnjicom. Videti: Michael Meredith et al., "Polar Regions", in: H.-O. Pörtner et al. (eds), IPCC Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate, Intergovernmental Panel on Climate Change, 2019, p. 206.

³⁹ Honor Mahony, "Arctic shipping routes unlikely to be 'Suez of the north'", *Observer*, 6 July 2011, <https://euobserver.com/transport/32483>, 12/12/2019.

biće 125 dana u godini sa 25% površine pod vodom i 75% površine pod ledom, što predstavlja povoljne uslove za plovidbu, ali za teretne brodove sa ojačanjem za led.⁴⁰ Za brodove koji nisu osposobljeni za plovidbu po akvatoriji sa ledom (kojima su potrebni uslovi u razmeri 75% voda i 25% ledeni pokrivač), polovinom ovog veka i dalje će biti svega nekoliko dana prikladnih za tranzit po Severnom ledenom okeanu.⁴¹ Bez obzira na neka predviđanja o zimskom povlačenju ledenog prekrivača, posebno kada je reč o Barentovom i Beringovom moru, veći deo Severnog ledenog okeana trebalo bi da tokom zime ostane pod ledom.⁴² Za sada je neupitna činjenica da će većim delom godine plovidba uz severnu obalu Evroazije biti moguća samo uz asistenciju ledolomaca a katkad, možda, čak sasvim onemogućena.

Vrlo su izvesna dalja povećanja prosečnih godišnjih temperatura u polarnom pojasu Evroazije, kao i u oblastima tajgi u Sibiru. Ti predeli će u temperaturnom pogledu svakako biti pogodniji za život, ali proces otopljavanja nosi sa sobom i određene nezanemarljive ekološke rizike. Reč je, pre svega, o topljenju permafrosta, odnosno tla čija je temperatura 0°C ili niža tokom najmanje dve godine (ovakvo tlo se nalazi ispod sloja koje se sezonski smrzava i otkravljuje), koje leži na oko deset miliona km² ili više od 60% teritorije Ruske Federacije.⁴³ S obzirom da zaleđene vode, koja je bila vezivno tkivo, više nema i da razni elementi poput peska ili šljunka postaju slobodniji, otapanje permafrosta uzrokuje ulegnuće tla koje može da uništi ili u značajnoj meri oštetiti infrastrukturu i da problematizuje buduću izgradnju saobraćajnica, cevovoda, luka, terminala, stambenih i drugih objekata. Pored toga, otapanje ugrožava postojeće instalacije za eksploataciju nafte i gasa, čak i onih objekata koji su podignuti po posebnim kriterijumima u pogledu tla i klime.⁴⁴ U budućnosti, ako bi se ovaj proces u velikoj meri manifestovao, nije isključena ni potreba za preseljenjem stanovništva čitavih gradova u slučaju velikog pomeranja tla. Permafrost je i veliki rezervoar organskog ugljenika, čijim bi otapanjem u atmosferu bile emitovane ogromne količine ugljen-dioksida i metana, što bi još više podstaklo proces globalnog otopljavanja.⁴⁵ To bi otopljavanje opet moglo da

⁴⁰ Arne Instanes, et al., "Infrastructure: Buildings, support systems, and industrial facilities", in: Carolyn Symon, Lelani Arris and Bill Heal (eds), *Arctic Climate Impact Assessment – ACIA*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, p. 935.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid., p. 925.

⁴³ *География России*, op. cit., str. 100.

⁴⁴ Oleg A. Anisimov et al., "Polar regions (Arctic and Antarctic)", in: M. L. Parry et al. (eds), *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, p. 675.

⁴⁵ Michael Meredith et al., "Polar Regions", op. cit., p. 248.

dotatno ubrza gore navedene procese, čime bi Zemlja i čovečanstvo ušli u spiralu sve većih klimatskih poremećaja sa izvesno teškim posledicama. Jedna od vidljivijih manifestacija su učestali šumski požari u sibirskim tajgama koji obuhvataju sve veće površine sa raznovrsnim rastinjem. Svi navedeni procesi i pojave mogli bi u budućnosti da znatno otežaju ili čak učine neisplativom ili visoko rizičnom eksploataciju prirodnih bogatstava ruskog Severa i izgradnju prateće infrastrukture.

Da li Rusija sa klimatskim promenama može da se pretvori u, kako je tvrdila Antrimova, „maritimnu silu rimlenda” i time dovede u pitanje Mekinderova koncepcija o položaju i značaju središta zemlje i Spajkmanova koncepcija o rubu Evroazije? Hoće li severni deo hartlenda, usled tih istih promena, kako smatra Proroković, postati njegov vitalan deo?

Severna (arktička) fasada Ruske Federacije u fizičko-geografskom smislu je evroazijski rimlend, ali ne i u geopolitičkom pogledu, jer je neodvojiv deo ruske države i ne predstavlja svojom populacijom, ekonomskom aktivnošću i drugim parametrima samostalan pol moći u međunarodnim odnosima. Rusija može da postane maritimna sila ukoliko se stekne u ovom radu već navedeni uslov, a to je da arktička akvatorija južno od 80° severne širine većim delom godine bude sa minimalnim količinama leda i ukoliko bude imala adekvatnu infrastrukturu na severnoj obali (luke, terminali, brodogradilišta i dr.). Takav razvoj događaja je moguć, ali ne u kratkoročnom (do šest godina) i srednjeročnom periodu prognoze (5–12 godina).⁴⁶ Stoga odgovor na oba gore postavljena pitanja je negativan u okviru srednjoročne prognoze. Predskazivani preobražaj krajnjeg severa Evroazije je moguć, kao i relativizacija, odnosno potpuno odbacivanje Mekinderove i Spajkmanove koncepcije. Ukoliko bi se polarni pojas usled otopljanja u potpunosti otvorio za pomorski saobraćaj, privrednu aktivnost i održivi razvoj, dakle, ukoliko bi nestala „bela barijera”, središnja zemlja bi prestala da bude strategijska tvrđava Evroazije sa jakim prirodnim pregradom na severnom sektoru. Sa opovrgavanjem koncepta hartlenda, dovela bi se u pitanje i Spajkmanova teza o rimlendu, mada bi ona usled globalnog procesa litoralizacije (priliva, odnosno preseljenja stanovništva na obale mora i okeana i prateće privredne ekspanzije obalnih prostora), mogla da bude validna, u donekle modifikovanom smislu, i tokom 21. veka.

Interesantno je pitanje kakav bi u opisanim izmenjenim okolnostima usled eventualnog nestanka „bele barijere” bio geopolitički status Istočne Evrope kao „kapije” središnje zemlje u Mekinderovoj koncepciji – da li bi se njen

⁴⁶ Klasifikacija prognoze izvedena prema: Николай Кондаков (ур.), *Логический словарь-справочник*, Наука, Москва, 1975, str. 480.

(geo)strategijski značaj uvećao, smanjio ili bi ostao neizmenjen? Uzimajući u obzir faktore poput razdaljine, klime, prohodnosti, reljefa, gustine mreže komunikacija ili naseljenosti, smatramo da bi i sa otvaranjem negostoljubivog severa Evroazije za veće ljudsko prisustvo, Istočna Evropa predstavljala i dalje najpovoljniji snop strategijskih pravaca za nadiranje ka Istoku, odnosno ka središnjim delovima evroazijskog kopna. Kraće rečeno, u kontekstu tekućeg a možda i budućeg rivalstva zapadnog sveta i Ruske Federacije, Istočna Evropa će ostati ono što je bila i u prošlosti – (potencijalni) „koridor ratova” sa neizmenjenim (geo)strategijskim značajem.⁴⁷ I kada bi u budućnosti Mekinderova koncepcija izgubila verodostojnost, Istočna Evropa bi ostala oblast iz koje se najkraće i najbrže stiže u gravitacioni prostor ili demografsko i privredno jezgro Ruske Federacije – u njen zapadni, odnosno evropski deo.

Dakle, za sada, klimatske promene nisu širom otvorile kapiju Evroazije u polarnom pojasu, već su je tek odškrinule, pa još izvesno vreme (u ostatku prve trećine 21. veka), pre svega, Mekinderova koncepcija središnje zemlje, odnosno stožera, nastavlja da vredi u globalnim geopolitičkim analizama i procenama.⁴⁸ Topljenje arktičkog leda predstavlja proces koji, osim obesmišljanja jednog geopolitičkog učenja, nosi sobom rizike po opstanak čovečanstva –podizanje nivoa okeana i mora, stvaranje uslova za često izbijanje požara, ulegnuće tla, nekontrolisana emisija ugljen-dioksida i metana u atmosferu, oslobađanje bakterija i virusa iz permafrosta, te pojava pandemija i dr. Stoga, uporedo sa Mekinderovom koncepcijom, posredstvom globalnog otopljanja, mogli bi da dođu u pitanje opstanak svih civilizacijskih tekovina i budući razvoj ljudske vrste.

Do sada je u relativno kratkoj istoriji geopolitike načinjeno nekoliko periodizacija geopolitičke misli ili imaginacije. Džon Egnju (John Agnew) je, na primer, geopolitički diskurs razdelio na tri perioda: 1) civilizatorski (1815–1875), karakterističan po usponu Evrope i stvaranju kolonijalnih carstava i pokoravanju „nižih” rasa i kultura; 2) naturalistički (1875–1945), u kojem se političko-prostorni fenomeni tumače na biologistički način; i 3) ideološki (1945–1990), kojeg odlikuje idejni rivalitet dveju supersila.⁴⁹ Nakon okončanja Hladnog rata, prema njegovom mišljenju, tri teme mogle bi da budu osnov za novo geopolitičko mišljenje ili diskurs: globalizacija,

⁴⁷ Izraz „koridor ratova” autor je pronašao u studiji Radovana Pavića, *Uvod u opću političku geografiju i geopolitiku (sa osnovama geostrategije)*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1971.

⁴⁸ U relevantnim studijama se izričito navodi predviđanje da će sa krajem 21. veka prostrana područja Arktičkog okeana biti bez leda tokom leta. Videti: Arne Instanes et al., „Infrastructure: Buildings, support systems, and industrial facilities”, op. cit., p. 924.

⁴⁹ John Agnew, *Geopolitics: Re-visioning world politics*, Routledge, London, 2003, pp. 85–113.

sudar civilizacija i američka dominacija (unipolarnost).⁵⁰ Potencijalno, svi navedeni periodi i klasifikacije, kao i fenomeni koji im služe kao kriterijum razvrstavanja, mogli bi da budu bačeni u zasenak procesom globalnog otopljanja i usputnim (geo)političkim, (geo)ekonomskim i (geo)strategijskim posledicama, pa se kao buduća i relevantna klasifikacija nameće dihotomija – „ledena”/„post-ledena” geopolitika. S obzirom na ovde već iskazano mišljenje, da Mekinderova i Spajkmanova koncepcija još zavređuju status dragocenog analitičkog, metodološkog i epistemološkog instrumenta geopolitike, čini se opravdanim zaključak da je još preuranjeno uvođenje ovakve periodizacije, iako na nju možda treba računati u drugoj polovini ovog veka.

Mada nije u uzročno-posledičnoj vezi sa procesom globalnog otopljanja, demografska kriza koja pogađa, doduše u nešto drugačijim razmerama, i Rusku Federaciju i države zapadne civilizacije predstavlja fenomen koji bi takođe mogao da doprinese relativizaciji Mekinderove koncepcije. U vreme kada su Mekinder i Spajkman pisali radove konstantan rast broja stanovnika na svim meridijanima posredstvom pozitivnog prirodnog priraštaja percipirao se kao uobičajena, podrazumevajuća pojava koja će da prati čovečanstvo dokle god ono postoji. Pre Drugog svetskog rata nije bila retkost da su civilne i vojne elite različitih država procenjivale međunarodne odnose sa pozicije (stava) o „višku ljudi i manjku teritorije”, što je u pojedinim državama debatu o unutrašnjim i spoljnim (geo)političkim prioritetima dovodilo do paroksizma (Nemačka, Japan, Italija). Danas, (polu)razvijene države severne hemisfere (Evropa, Rusija, SAD u manjoj meri), suočene su sa izazovom konstantnog smanjenja (u boljem slučaju stagnacije) broja stanovnika, te se percepcija rukovodećih elita kardinalno izmenila – od teze o višku stanovništva i manjku teritorija do pozicije o manjku stanovnika i dostatnosti teritorija.

Stratešku nelagodu koju proizvodi takva pozicija, možda najneposrednije oseća Ruska Federacija u kojoj je locirana središnja zemlja, odnosno stožerna oblast. U narednim decenijama se očekuje da će stanovništvo Rusije postojano da se smanjuje i da će oko 2050. godine ono biti za oko deset miliona manje – sa oko 145 miliona na 135 miliona žitelja.⁵¹ Sa tako depresivnom demografskom situacijom – sve manjim brojem stanovnika, i sve manjim brojem mlađeg i radno sposobnog stanovništva – Ruskoj Federaciji će biti sve napornije da unapređuje i vlada nad ogromnim prostranstvima u arktičkom i subarktičkom pojasu, održava postojeću i gradi novu infrastrukturu, i na sistematski način eksploatiše prirodna bogatstva.

⁵⁰ Ibid., pp. 115–126.

⁵¹ “Russia Population 2020”, Worldometer, <https://www.worldometers.info/world-population/russia-population/>, 20/12/2019.

I maritimne sile Zapada (pre svega SAD, uz drugostepene aktere poput Velike Britanije), za koje se pretpostavlja da bi mogle da lakše (ne)nasilno prodru u „srce” Evroazije sa nestajanjem „bele barijere” na njenom severu, takođe se suočavaju sa ozbiljnim demografskim izazovima (starenjem i brojčanom stagnacijom stanovništva) i etno-rasno-kulturnim redizajniranjem sastava vlastite populacije (usled snažnog priliva alohtonog stanovništva sa drugih kontinenata). Na taj, vrlo osetljiv problem razvijenih (zapadnih) zemalja, još pre trideset godina ukazivao je Pjer Galoa (Pierre M. Gallois) u svom kapitalnom delu *Geopolitika*. Galoa je taj fenomen nazvao demografskom dekadencijom, koja može da proizvede različite negativne posledice – od gubitka dela identiteta zapadnih nacija, do pojave ravnodušnosti prema vlastitoj istoriji, redukcije u poimanju otažbine, stagnacije u obrazovanju i tehnici.⁵² Još tada, on je registrovao promenu u ponašanju supersila, koje su umesto u međusobnom konvencionalnom ratu, sve više uočavale pretnje po sebe u drugim dimenzijama.

Dakle, nije isključeno, da u narednim decenijama, sučeljavanje oko važnih geostrategijskih oblasti i regiona izgubi na značaju u sve starijim društvima severne hemisfere (sa obe strane „barikade”) koja će u budućnosti sve teže podnositi populacioni deficit. Autor ovog rada je ne tako davno u tekstu o uticaju demografije na spoljnu politiku Srbije i političke odnose na Balkanu prognozirao premeštanje fokusa rukovodećih elita Balkana sa geopolitike na demopolitiku, odnosno sa kontrole, sticanja i upravljanja teritorijama, na kontrolu, sticanje i upravljanje stanovništvom/ljudima.⁵³ Takva transformacija spoljnopolitičke i/ili strategijske paradigme mogla bi da se preslika i kada je reč o odnosima između (polu)razvijenih zemalja severne hemisfere. Svakako, države će se i dalje starati da koliko god je moguće očuvaju teritorijalni suverenitet, ili da, eventualno, steknu vojno uporište van matične teritorije, blizu važnih svetskih komunikacija, poput SAD. Međutim, paralelno sa tom obavezom, biće zaokupljene sa imperativom populacione regeneracije koja će imati izraženu bezbednosnu dimenziju. Na taj način, geopolitičke preokupacije zasnovane na Mekinder-Spajkmanovim tezama koje su dominirale u 20. veku mogu da postanu dobrim delom irelevantne u sve starijim, malobrojnijim i verovatno miroljubivijim razvijenim društvima severne hemisfere. Ovo je svakako tek jedna hipoteza koja zavređuje zaseban istraživački fokus i

⁵² Pierre M. Gallois, *Geopolitica: Los caminos del poder*, Servicio de Publicaciones del EME, Madrid, 1992, pp. 116–117.

⁵³ Nebojša Vuković, „Od geopolitike ka demopolitici: spoljna politika Republike Srbije i demografski trendovi”, *Međunarodni problemi*, god. 69, br. 4/2017, str. 423–441.

uobličavanje sasvim odvojene studije, te stoga njeno dalje razvijanje u ovom radu ne bilo ni opravdano ni produktivno.

Zaključak

Izvedeni dokazi sugerišu da je, bez obzira na fenomen klimatskih promena koje se vrlo manifestno očitavaju kroz topljenje arktičkog leda, još rano da se validnost opusa Mekindera i Spajkmana kao klasika geopolitičke misli dovodi u pitanje, odnosno da se njihove koncepcije hartlenda/rimlenda odbacuju u celosti. Proces globalnog otopljanja omogućava da se ove koncepcije preispituju i da se spekulise o deceniji u 21. veku kada će Severni ledeni okean biti barem delimično sličan drugim morskim akvatorijama. Za sada, u kratkoročnom i srednjeročnom periodu, ne bi trebalo da se očekuju tako kardinalne klimatske promene koje bi u potpunosti otvorile Arktik za saobraćaj, investicije i vojne aktivnosti u obimu koji je uobičajen u drugim delovima sveta i samim tim u potpunosti uklonile „belu barijeru” na severnom sektoru Mekinderove stožerne oblasti odnosno središnje zemlje. Kako je već rečeno u ovom radu, klimatske promene su tek odškrinule severne kapije Evroazije (ponajviše sezonski, tj. tokom letnjih meseci), ali ih nisu sasvim otvorile. Stoga će još izvestan period Mekinderove teze zadržati svoju relevantnost u geopolitičkoj misli. Pored toga, u radu je pokazano, da nije samo „bela barijera” smetnja (ne)nasilnoj penetraciji sa arktičke akvatorije u središte Evroazije, već da postoje i druge prirodne prepreke (močvaran teren, koji bi se sa otapanjem permafrosta samo uvećao), ne tako moćne, ali u izvesnoj meri, ipak delotvorne. Rusija u narednih 10 do 15 godina neće postati maritimna sila rimlenda. Njen primorski pojas uz Severni ledeni okean, iako fizičko-geografski jeste deo evroazijskog oboda, nije to i u geopolitičkom smislu s obzirom da severna ruska obala nije stecište ekonomske moći, političkog uticaja, demografskog potencijala ili intenzivnog saobraćaja. Ruski polarni pojas je region koji tek treba da se razvije, izgradi i integriše sa ostatkom Ruske Federacije.

Bibliografija

- Agnew, John, *Geopolitics: Re-visioning world politics*, Routledge, London, 2003.
- Anisimov, Oleg A., Vaughan G. David, Callaghan Terry, Furgal Christopher, Marchant Harvey, Prowse D. Terry, Vilhjálmsson Hjalmar and Walsh E. John, “Polar regions (Arctic and Antarctic)”, in: M. L. Parry, O. F. Canziani, J. P. Palutikof, P. J. van der

- Linden and C. E. Hanson (eds), *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 653–685.
- Antrim, Caitlyn L., “The Next Geographical Pivot: The Russian Arctic in the Twenty-first Century”, *Naval War College Review*, Vol. 63, No. 3, 2010, pp. 15–24.
- Borgerson, Scott, “The Coming Arctic Boom: As the Ice Melts, the Region Heats Up”, *Foreign Affairs*, Vol. 92, No. 4, July–August 2013, pp. 76–89.
- Claval, Paul, *Geopolitica e geostrategia. Pensiero politico, spazio, territorio*, Zanicheli, Bologna, 1996.
- Gallois, Pierre M., *Geopolitica: Los caminos del poder*, Servicio de Publicaciones del EME, Madrid, 1992.
- География России*, Издательство Энциклопедия, Москва, 2008.
- Gray, Colin S., “In defence of the Heartland: Sir Halford Mackinder and his critics a hundred years on”, in: Brian W. Blouet (ed.), *Global Geostrategy: Mackinder and defence of the West*, Frank Cass, London & New York, 2005, pp. 17–35.
- Instanes, Arne, Anisimov Oleg, Brigham Lawson, Goering Douglas, Khrustalev N. Lev, Ladanyi Branko, Larsen Jan Otto, “Infrastructure: Buildings, support systems, and industrial facilities”, in: Symon Carolyn, Arris Lelani and Heal Bill (eds), *Arctic Climate Impact Assessment – ACIA*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 907–944.
- Кондаков, Николай (ур.), *Логический словарь-справочник*, Наука, Москва, 1975.
- Лукин, Ю.Ф. „Северный морской путь в условиях геополитической и экономической нестабильности: история и современность“, и: С. Ю. Козьменко, В. С. Селин, А.Н. Савельев, А. А Щеголькова (ур.), *Северный морской путь: развитие арктических коммуникаций в глобальной экономике „Арктика-2015“*, МГТУ, Мурманск, 2015, str. 44–47.
- Mackinder, Halford J., “The Geographical Pivot of History”, *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4, 1904, pp. 421–437.
- Mackinder, Halford J., *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Henry Holt and Company, New York, 1919.
- Mahony, Honor, “Arctic shipping routes unlikely to be ‘Suez of the north’”, *Observer*, 6 July 2011, <https://euobserver.com/transport/32483>, 12/12/2019.
- Makeev, Mikhailovich Vyacheslav, “Possible Changes to the Russian Arctic Environment under the Influence of Natural and Anthropogenic Factors”, in: Peimani Hooman (ed.), *Energy Security and Geopolitics in the Arctic*, World Scientific Publishing, Singapore, 2013, pp. 59–91.

- Marshall, Shawn J., "From White to Blue: The Shrinking Arctic Cryosphere", in: Hooman Peimani (ed.), *Energy Security and Geopolitics in the Arctic*, World Scientific Publishing, Singapore, 2013, pp. 25–58.
- Meredith, Michael, Sommerkorn Martin, Cassotta Sandra, Derksen Chris, Ekaykin Alexey, Hollowed Anne, Kofinas Gary, Mackintosh Andrew, Melbourne-Thomas Jess, Muelbert M.C. Monica, Ottersen Geir, Pritchard Hamish, and Schuur A. G. Edward, "Polar Regions", in: H.-O. Pörtner et al. (eds), *IPCC Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate*, Intergovernmental Panel on Climate Change, 2019, pp. 203–320.
- Pavić, Radovan, *Uvod u opću političku geografiju i geopolitiku (sa osnovama geostrategije)*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1971.
- Proroković, Dušan, „Geopolitika Arktika: ka novom odnosu talasokratije i telurokratije”, u: Milomir Stepić (ur.), *Svet i nove geopolitičke paradigme*, Institut za političke studije, Beograd, 2017, pp. 293–313.
- Rakićević, Tomislav L., *Opšta fizička geografija*, Naučna knjiga, Beograd, 1981.
- Spykman, Nicholas J., *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1942.
- Spykman, Nicholas J., *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1944.
- Vuković, Nebojša, „Od geopolitike ka demopolitici: spoljna politika Republike Srbije i demografski trendovi”, *Međunarodni problemi*, god. 69, br. 4/2017, str. 423–441.
- Weigert, Hans W., "Heartland Revisited", in: Weigert W. Hans, Stefansson Vilhjalmur, Harrison Edes Richard (eds), *New Compass of the World: A Symposium on Political Geography*, The Macmillan Company, New York, 1949, pp. 80–90.
- Young, Oran R., "The Age of the Arctic", *Foreign Policy*, No. 61, Winter 1985–1986, pp. 160–179.
- Zellen, Scott Barry, *Arctic Doom, Arctic Boom: the Geopolitics of Climate Change in the Arctic*, ABC CLIO, Santa Barbara (CA), 2009.

Internet izvor:

- "Russia Population 2020", Worldometer, <https://www.worldometers.info/world-population/russia-population/>, 20/12/2019.

Nebojša VUKOVI

DO WE NEED REVISION OF THE KEY GEOPOLITICAL PARADIGMS?

Abstract: The foundation of and justification for the revision of an very important conceptual paradigm that, for decades past, have had a reputation for being the basic premise in the history of geopolitics as a (sub)discipline of (political) geography are explored in the paper. It is classical Mackinder-Spykman's dichotomy of the Eurasian mainland into the heartland and the rimland. Since humankind is a witness to undisputed climatic changes and global warming, which also manifests very intensively through the process of the melting of Arctic ice, the author of the paper explores whether the current retreating of ice from the Arctic annuls or at least relativizes the foundation of Halford John Mackinder's concept of the heartland as a Eurasian 'strategic fortress' of its own kind, which *inter alia* owes the status it has to the existence of the *white barrier* (eternal ice) in the extreme north of the planet Earth. This dilemma gives rise to the next that is related to the familiar thesis of the American geopolitician Nicholas John Spykman of the crucial importance of the Eurasian rimland in the global competition of the great powers. If the Arctic Ocean stays without ice for the largest part of the year one day, should in that case the northern mainland of the Russian Federation also be perceived as the rimland in the meaning as devised by Spykman? The author explores what the scope, content and meaning of the notions of *heartland* and *rimland* could be at all if the global warming trends present so far continued. So, the paper questions and critically perceives the two maybe most important (hypo)theses in the history of geopolitics, whose authors were Mackinder and Spykman, in the context of far-reaching climatic changes. Apart from this, the author of the paper proves/refutes the justification for the (hypo)thesis of the division of geopolitics into the so-called classical (i.e. ice) and post-ice (i.e. that which becomes relevant after a partial or maybe even full retreat of ice from the Arctic). At the very end of the paper, again in the context of the mentioned changes, the author points to the ever-increasing significance that is being assigned to the 'population' factor in geopolitics. Namely, even if climatic changes and the warming process were developing according to the scenario which is the best for man, we may yet pose a question of the possibility of the exploitation of all the potentials of the Arctic Basin in a situation when, with some rare exceptions, the northern hemisphere's population does not increase, i.e. when it stagnates or even falls in numbers.

Key words: Arctic, geopolitics, Eurasia, Halford Mackinder, Nicholas Spykman, climate changes.